

ספרים

אגדה הסמוכה להיסטוריה

מכס ברוד

משה מאת מ. בובר. הוצאת שוקן.
ירושלים ותל אביב, תש"ו

"משה" למארטין בובר מתגלה לא לבד כתיאור חשוב של איש גדול ושל רוח־מנהיג אמיתי, החורג בייחודו שללאיתמורה מתוך "מערכת התאים של הטופולוגיה" כלשון הספר עצמו — אלא הוא גם ספר מחולל־מהפכה, הריהו מהפך את מדע ההיסטוריה: החוויה הדתית כובשת לעצמה כאן מקום באותה רמה ראציונאלית, שממנה משתדלים לדחוק אותה תדיר וכולאים אותה במחשך של מסתורין. "מאמין אני בהיפוש הראציונאלי אחרי המציאות", כותב בובר, ואיני יודע, את מי יפתיע יותר בפסוק זה: את מתנגדיו או את חסידיו למודי־הפראזיאולוגיה שלו שכה הרבו לגלות בו פנים שלא כהלכה. אבל הללו שמבינים לו ולפעלו, הרי אותם ימשוך ספרו החדש. העולה ושופע מתוך תנובת שנות בשלותו, ויקרבה אליו.

הוא מבקש דרך הרשה לפענח משמעותו של המקרא של סיפור המקרא, שתי דרכים דחה הוא מלפניו: דרכה של המסורת, שכל מלה מקובלת עליה כדבר עדות היסטורית; וכן אין לו חפץ בדרך "המקצועיות הבטוחה־בעצמה", המבקשת להבין כל הכ"חוב במקרא, כספרות בלבד ומתאמרת להשיגו כהלכה בקסיגוריות ספרותיות". עם אסכולה אחרונה זו נמנים כל פיצולי התנ"ך ל"כתב־מקור", לגופו ה"אלוהי" וה"יהוי", על קבוצות משנה וסניפי־סניפים המסתעפים לאין־שיעור ומפריכים עצמם מימי ולי־האוזן ועד היום. מלאכת־השערות שנונה, שאינה מבקשת עוד כמעט סמוכים במקרא ונוקטת למשחק־שרירות של "אמנות־לשמה", כביכול — מחזקת לפעמים קרובות מדי למדעיות.

בובר מצא לו (ולכולנו) דרך שלישית, גישה בקריתית, אל המציאות עלידי ש"אנו שואלים את עצמנו, מתוך איזה יחס אנושי למאורעות־מש, צמח מעט־מעט, אחרי גלגולים ותמורות לרוב, הספר שאנחנו קוראים". הרבה מן המסופר בתנ"ך, וממילא גם בפרשת משה הוא גרעין־אמת

היסטורי — שבמקרים אחדים אף נתאמת בדייקנות מפליאה על־ידי תגליות ארכיאולוגיות כבת־אל־עמרנה, ואילו דברים אחרים, אי אפשר שהתרחשו בצורה שבה סופרו — זאת קובע בובר בגלוי־לב מרענן. כשהוא מספר לאחר מבוא עיוני קצר לנרשאו, את חיי משה (ומלבד היותו הישג מדעי הרי הספר הוא מלאכת־אמנות מרתקת וחיה של כותב־מספר), הוא מעיר פעמים אחדות על גמנועות כאלה, כך, למשל, הוא אומר במפורש על תיאור הופעתו של משה לפני פרעה והכרוזתיו על עשר המכות: "בצו־רות כאלה אי אפשר היה שיתנהל די־ן־דברים, במצ־רים, הירדעה לנו ידיעה היסטורית, בין המלך ובין בא־כחם של עובדי־הפרך, אף אם נביא בחשבון יחסיו הקודמים של זה אל החצר" (אגב, במקום אחר פוסל בובר את נסיונו של זיגמונד פרויד לזהות את משה כמצרי, כהשערה חסרת־יסוד). כלום תיאורים כגון אלה, המתייחסים למאורעות שמהלכם בפועל שונה על כל פנים מן המתואר — כלום נטולים הם כל ערך של אמת? זאת השאלה שבובר נכנס לעומקה והמכדילה את עבודתו מנסינות אחרים, כגון ספרו בן שלושת הכרכים של מרו־קובסקי על "ישו הכלתי ירוע", שיש בו מבחינת הכוונה דמיון־מה לספרו של בובר, גם מרו־קובסקי מבדיל בין היסוד ההיסטורי ובין האגדה, אך הוא מערבבם יחד בקדירה אחת במשנה־מרץ, ביבר מקיים את התבולה, את הכתח שבין שני הקטבים, כתבי־הקודש מביאים בצד תיאורי־ההיסטוריה אמיתיים גם אלמנטים של אגדה, אולם ראוי לציין, כי "אגדה וכתובת דברי־היסים יוצאות מאותה נקודה עצמה, מן המאורע". גם האגדה אינה שרירות־מחשבה, אף היא לא על ברכי הדמיון לבדו נולדה, אלא בה נשתמר זכרון היסטורי אמיתי, וזכר מה "שעורר את רגשי בעל־החוויה". יעקב גרים דיבר על "התלהבות אוביקטיבית", תהיה קמאית היא שמפעלת את כל הכוחות המדמים של הנפש, כאן אין לפנינו עיבור־צורה פיזי של הנתפס והמוחש, על ידי דמיון משולח־רסן, אלא החוויה עצמה המרמה והצרה צורות", הנס ההיסטורי אינו פירוש, אלא מראה־ענינים", (יורשה־נא לי להעיר, כי תפיסה זו של בובר קרובה לזו שנתתי לה כיטוי בספרי "Diesseits u. Jenseits", בהגדירי את מראה רכב־האש של אליהו הנביא כ"הוית־השלמות". שני הספ־

ביסודו של דבר אין בובר רואה אלא מקור יחיד למקרא. שנתכסה שכבות מאוחרות יותר. שכבות אלה יש להסיר ביד זהירה, כהסיר אפר הרקולנוס, לבל יבולע לתגליות העיקריות שבמעמקים. כאשר קרה, להוותנו, בפומפיי. גם בשכבות העליונות גנחים מחצבי-אמת, שאין למעט או להפריז ערכם; אך באחרונה, בשיחין, מתגלית, אגב תהליך זה של מירוק וחיסור, המציאות גופה, — "דברים כהויתם", לא לכל פרטיהם, כמוכן, אך בראשי-הקיום הקובעים את התמונה כולה.

בדרך זו מגיע בובר לשרטוט בטוח-להפליא של אגדת הילדות, שמתוכה מזדקרת כמוטיב בר אחיזה ביוגראפית ויקתו של משה למעגל הפנימי של השלטון והתרבות במצרים. הוא מבחיר את ברי-התו של מי שמעודת היה להיות מושיע העם המדבר ברה ובעיקר את פגישתו עם אלוהי אבותיו בתוך ההוי של הרועים המדינים, הקרובים לאבותיו באורי-חות-חייהם. מה שעשה כאן בובר להכרת יסוד-האמת שבפרקי-מקרא אלה, הוא, לדעתו, תיאור קלאסי של מהות הדת היהודית, ואף זו בעלילתו הגדולה של הספר, שהוא זורע אור על הדימויה המופלאה והאפלה שבהתנפלות יהיה במלון הלילה על משה. "שחר הדת הישראלית אינו יודע את השטן, כי יפגע כוח באדם ויאיים עליו, ויהי הכוח אפל-גורא ואכזר כאשר יהיה, יש למצוא ולהכיר גם בו את האל ולעז מוד בפניו". גם הפוליטיקה היא בבחינת כוח כזה, וכגודל עצמת-האויב כן גודל הטראגיות של האיש משה. גודל בדידותו, חוסר-ישעו בעיצומה של פעלי תנות מתוחה עד קצה הגבול, ואף כשלונו המועזע לפרקים. "הגמגום הוא שמביא את קול השמים אל האדמה". כובד-פיו של הענק הריהו בבואה לתכ-ניותו הכבירות, שלעולם אינן נשארות בגדל ראשי-פרקים, חשום תכניות אדם עוד לא הגדילו לעשות מהן.

תכניות אלה, גם במקום שאתה מוצא אותן נשענות על חכמה אסימיתית קדמונית, הריהן חדשות ומיוחדות יחוד אישי בנקודה אופיינית ביותר: יש בהן משום מנהג-כובד-ראש בתזונות גדולים במידה שערך לא היתה קודם להעזה. אמנם גם בעמים אחרים של המזרח העתיק נמצאו מבשרים לחזונות אלה, אולם רק במשה הם יוצאים מכלל הרצוי, החזוי, המרומז, למחוו המתגשם באורח בלתי-אמצעי והמי סודר הסדר ממלכתי. בובר טופה על פני ההערכה המופרזת שנוהגים לפעמים כה קרובות להעריך את השפעת בבל על דמותה הראשית של היהדות. הוא מוכיח אחת-לאחת, כגון במקרה היום השביעי, שאמנם גם בבבל צוין ככל שאר הימים, אך רק משה עשאו

רים — הספר על משה הספר, שבו מסופר דרך-אפיוודה על אחד מגדולי הנביאים, נתחברו באורח בלתי-תלוי זה בזה; התואם שביניהם הריהו משען הדדי, רמז על האמת האחת והיחידה, הצדה-שוה בשתי דרכי-התבוננות אלו הוא ההתגלות הממשית — ולא הסמלית בלבד — של הנסי במצב-חיות מוחשי*.

אם יתנדף כל הקסם שסיפור המקרא מייחס למשה ולאלוהיו — עוד יישאר בכל זאת גרעין מוצק, וזהי עמדת היסוד של בובר, על המחקר לנסות ולהרוס אל גרעין-המקור, הקרוב-להתרחשות של האגדה, אחד האמצעים העיקריים שבובר נוקט להם, ושאין כמוהו לשימוש בו, הוא קבלת הנוסח העברי כהיתר, לא לפי משמעו בלבד, אלא לפי יסודותיו הפורמאליים. הישגיו החדשים באו לו לבובר על-ידי התעמקות יתרה במקרא, שכבש לו יחד עם רוזנר צווייג בתרגום הגרמני של התנ"ך, תרגום שלא הוערך כל-צרכו, עקשני ועמוק-תוכן כאחד. תרגום זה אין להעריכו כעיקר מן הבחינה האסתטית, אלא יש לראותו לכול-לראש כפירוש קפדני מלה במלה, שאינו מתעורר לחיים מלאים אלא מתוך השנאה לנוסח המקורי, בפירושו בספר שלפנינו נותן בובר דעתו, פרי מאמצים קודמים, על מבחר-המלים, על המשמעות המקורית, על גלגולי-המשמעות של המלים, על החזרה הרת-המשמעות של ניבים, הבאה להדגיש את התואם ההדדי בין פרקים, וכן על הריתמוס והמוסיקה של הפסוקים הנפרדים. על יסוד חקר המלים וראיות אחרות מבדיל בובר בין האגדה הקרובה להיסטוריה, שהיא סיפור-מעשה נלהב לפי עצם מהותה, לבין האגדה הרחוקה מן ההיסטוריה, שהיא השלמה מאוחרת שנוספה כרובדים רבים, רצופים, שמקורה כמגמה להשלים את המצוי. וזה העקרון הנקוט בידו: "גם דברי-האגדה, במידה שיש בו משום קירבה-להיסטוריה, הוא חשוב מבחינה היסטורית כתעודה על קליטת המתארח בנפשם של אלה שהדבר אירע להם". הנה אומר: דיווח-שבון על חויה ממשית, אך גם התוספת שנוספה לאחר זמן, אין לבטלה כלאחר-כך. גם בה עדיין פועל אותו "צר קמאי" של החויה המכרעת הגדולה, יפה הסביר בובר יחס זה על דרך משל: "בעוד היד משלימה, מקשיבה האוון למעמקי העבר", תפיסה זו המדמה את כתבי-הקודש כהתהוותם, לתהליך-התגבשות מת-מיד, ודאי שהיא שונה מאותם "צבירה וריתוך ממקורות רבים", שבקורת המקרא רואה לעצמה הכרח להעלותם.

* על ספרו של מכס כרוד ראה "מולד", כרך א', חוב' 2-3, ע' 169.

נתבארו כל־צרכם. ההיסטוריוגרפיה שלנו לא יצאה עדיין מחיתולי הכלליות; מספר המוגרופיות המקיפות תקופות ואישים קטן. ממילא נמצא גם הרומן ההיסטורי בראשיתו. רוב הרומנים ההיסטוריים בספרותנו הם רק אידיאליזציה של אישים ותקופות ולא רומנים ראויים לשמם. עם הסוג הזה נמנה, למשל, הרומן ההיסטורי של שלום אש „המבשפה מקסטיליה“, „בגיון רומא“ לש. אפטר. הוא יוצא־דופן בבחינה זו. המחבר, שהוא עד היום איש העבודה (הוא עובד ב„שאפ“ כהיום), תפס את התקופה המתוארת בספרו תפיסה היסטורית נכונה, נכנס בה לפני ולפנים, יש בספרו סצינות אמיתיות וחיות כל כך, שרק אדם אשר הכיר את הגאטו ברומא מקרוב (והגאטו במובן האתני קיים עד היום) אפשר היה לו לכתבן.

התיאור הטופוגרפי נכון. המחבר מעבירנו ביד מנוסה דרך סימטותיו ומבואותיו העקלקלים של הגאטו ברומא. כאדם היודע יפה את המקום, סילופי מקום אינם, רק השמות מסורסים במקצת. אדם המכיר את רומא רואה את הדברים כמו חיים. רחוב קאטאי לאנא (ולא קטלונה), פיאצא ג'ודיא על הכנסייה שאליה היו משרתי הותיקאן סוחבים את תושבי הגאטו לשמוע את דרשות־הדופי של הרומניקנים. קיימים עד היום, מעל שער הבית מצוירת דמות הצלב ומחתיה חרות בלטינית ובעברית הפסוק של ישעיה „העם המכעיסים אותי תמיד כל היום“... ממולו מתנוסס בית־הכנסת הגדול (טאמפיו מג'יו), אחד הבניינים היפים ברומא. לא־הרחק מהגאטו משתרע קאמפו דה־פיורי. עד היום מוכרות בו נשים עניות פרחים כוול. לפנים שימש זירה למחזות אבטרה־רפה של הכנסייה ושם היו נשרפים ונענים קרבנות הגאטו. בין עמודי הבניין הענקי של מרצלוס מוכרים גם היום תגרי הגאטו ירקת ומיני סדקית.

נאמן היא גם תיאור אוכלוסיית הגאטו, המחבר תפס תפיסה נכונה את האופיני שבגאטו הרומי. תושביו היו שונים בתכלית מתושבי רובעי היהודים והגאטאים באשכנז. באלה האחרונים היתה האוכלוסייה עשירה בעוד אחר, מוסדות האוטונומיה בספרד דנו עד 1371 אפילו דיני נפשות, והמשמעת הפנימית בגאטאות אשכנז ליכדה את כל התושבים שבתוכם למשפחה פטריארכלית אחת. לראשי הגאטו ברומא לא היתה לא הסמכות התוקפת של הקהילות בספרד ולא הכוח המוסרי של הרבנים באשכנז. רחובותיו היו מפולשים לרוחות הריניסאנס.

היהודי באיטליה לא ובדל בהרבה מהתושב שאינו יהודי: שפתו, תלבושתו היו כשל יתר האזרחים, וגם במראהו לא היה שונה בהרבה מהאיטלקי. החברה היהודית היתה מעורבת בחברה הלועזית: סטודנטים

„יום היציבות, יום הקידוש הבלתי־עכור, יום השלום הגמיר בין שמים וארץ“. או שעה שהוא בגלה, כי מרגע מלכות אלוהים אמנם קרם צורה כבר בארץ־נהרים. אלא שרק „משפט הקרקע המקראי העתיק את המצוי לתפיסה ריאליסטית, שאינה מסתפקת בסמליות גרידא“. תמצא לומר, כמדומה, שבבבל ומצרים הועלה המלך למעלת אלוהות, ואילו בתורת משה נקבע האלוהים כעיקר רוחני־מוסרי בשלטון המלך עלי אדמות. זהו דבר גדול רב־יתר ואחר לחלוטין. דוקא אותו פסוק בברית החדשה על בוא מלכות האלוהים, חרף הגוון של אחרית־הימים, עולה הוא בקנה אחד עם התפיסה עתיקת־היומין — אותה שאיפה להצלחת־הלאחר, למימוש ההבטחה. הדבר אשר בובר מרמז עליו בביתו „העזה קדושה“, משה מוציא את העם ממצרים אל המדבר למען ירחק מעל שלטונו החילוני של מלך רשע ושל חוקים המיוסדים על צירופי־כוח, חירות זו שאליה הם יוצאים, מנהיגם רואה אותה כחירות אלוהית, היינו כשלטון־אלוהי, ומבחינה היסטורית, אומר בובר, הרי זה שלטון הרוח על סמך חוק־צדק שניתנו בשם הרוח. איני יודע אם נתפרשה אי־פעם בימינו התרתי שות היסטורית מוחשית כתוך אוניברסאליות שכזו, שפניה מכוונים במידה מובנת־מאליה כל־כך כלפי כלל־האנושות, את מלכות־האלוהים, הוה אימר, המשר טר של רוח־היצירה בטובו ובצדקה, דרש משה לכונן בספירת חיי היחיד והמדינה כאחת, לא חפץ זה האדם החפשי מכל האדם להסתפק בתביעה פתוחה מזו. חיי־האדם הבלתי־חצויים היו לו המענה הנאות על ההתגלות האלוהית, משה ההיסטורי, אומר בובר, במידה שיש בידנו לראותה, אינו מכחין בין התחום הרתי והפוליטי. בזה גדולתו של ענק זה, בזה משמעותו לבאות, שעוד לא עמד עליה, אשר בובר משחרר אותה מן השיגרה והרהיטות שבה רגילים הבריות לקרוא את התנ"ך. בכות אינטואיציה רבת־כוח של פרשן מודרני, הבקי מאין כמוהו בספרות העתיקה והחדשה כאחת, הנוגעת לענין זה, הריהי מוארת באור העז של חיות, חיות־ראשית כביכול.

בצינוק הכנסייה הקתולית

אל. ירושלמי

בגיון רומא, מאת ש. אפטר. הוצאת ספרית פועלים, מרחביה תש"ח.

עם כל היותנו עם היסטורי עתיק, דלה ההיסטוריוגרפיה שלנו מאד. כמה תקופות בהולדותינו לוטות בערפל, ואפילו מאורעות קרובים ביותר עוד לא